

ÚVOD DO LITERATÚRY

1. Čo je to literatúra?

Komunikácia a komunikačné systémy

Komunikácia je slovo latinského pôvodu a používa sa vo význame „oznámenie“. Prostredníctvom komunikácie vymieňame informácie so svojimi priateľmi. Týmto stykom sa vytvára „communio“ (vyslovuj: kommunio) t.j. „spoločnosť“ ľudí. Ľudská spoločnosť sa zakladá teda na komunikácii, na vzťahu medzi ľuďmi. Komunikáciou vyjadrujeme svoje city a myšlienky, prezentujeme svoje vedomosti. Na vyjadrenie citov, myšlienok alebo vedomostí môžeme používať rozličné systémy. Najelementárnejším komunikačným systémom je napríklad systém gest, mimiky a pohybov.

V priebehu ľudských dejín sa vytvorili rozličné komunikačné systémy. Ľudský jazyk je jedným z najvyspelejších prostriedkov komunikácie: pomocou jazyka môžeme komunikovať s tými, ktorí ovládajú ten istý jazyk. Jazykový systém je stavebným materiálom vyššieho stupňa komunikácie: literatúry.

PREČÍTAJTE SI:

1. Vo svete existuje viac ako 2000 jazykov. Každý jazyk je osobitným komunikačným systémom. Na základe ich typických vlastností sa jazykovedci pokúsili o typizáciu jazykov. Skúmaním štruktúry jazykov sa zaoberá vedný odbor, ktorý sa nazýva všeobecná jazykoveda. Všeobecná jazykoveda rozlišuje nasledovné tri základné typy jazykov:

- a) izolačný typ jazykov,
- b) aglutinačný typ jazykov,
- c) flektívny typ jazykov.

Izolačný typ jazykov nepozná gramatické prostriedky ako prípony, ktoré vyjadrujú osobu, číslo, pád atď. Jednotlivé korene slov nasledujú izolovane jeden za druhým, nemožno ich skloňovať. Takými jazykmi sú napr. malajský a

indonézsky jazyk. V indonézskom jazyku slovo „človek” je „orang”, množné číslo sa vyjadruje s duplovaním: ľudia zneje: „orang orang”.

Aglutinačný typ jazykov má prípony a tie prípony sa pripájajú ku koreňom slov, no koncovky sú ľahko oddeliteľné od nich. Túto skupinu jazykov tvoria uralské a altajské jazyky, medzi nimi i uhrofínske (maďarčina, fínština atď.) Napr. znakom množného čísla v maďarčine je: „k” alebo „i”.

Flektívny typ jazykov má prípony, vyjadrujúce gramatické vzťahy, no niekedy koncovky splyvajú s koreňmi slov. Túto skupinu jazykov tvoria indoeurópske jazyky, medzi nimi i slovanské, germánske, latinské. Napríklad sloveso „písať” v angličtine zneje nasledovne: „to write”. K tvoreniu minulého času sa používa forma „wrote”.

ÚLOHY:

1. Uvažuj nad tým, aký komunikačný systém sa zakladá na vizualite, na tvaroch a farbách!
2. Predpokladom jazdy je poznanie dopravných značiek a pravidiel cestnej premávky. Aké sú princípy komunikačného systému dopravy?
3. Na akom komunikačnom systéme sa zakladá matematika?
4. Je samozrejmé, že v rozličných etapách ľudských dejín mali niektoré jazyky dominantné postavenie. Na základe svojich poznatkov z dejepisu vymenuj najdôležitejšie jazyky európskej kultúry!

Pojem termínu „literatúra”

Slovo „littera” je gréckeho pôvodu, ktoré sa dostalo do latinčiny vo význame: **1.** „materiál na písanie”, „papier”; **2.** „spis”, „písomný záznam”. Termín „literatúra” sa pretváral počas ľudských dejín, nadobudol v rozličných etapách kultúry vždy nový a nový význam. V staroveku sa za literatúru pokladalo celé písomníctvo, teda pojem zahŕňal v sebe kultické, náboženské, vedecké, právnické a iné texty. Pojem „literatúra” sa oživil v období renesancie, keď prostredníctvom latinskej humanistickej vzdelanosti sa rozšíril po celej Európe. Koncom 17. storočia vznikla odvodená forma slova: „literatúra”, ktorá postupne nadobúdala dnešný zmysel. Od 19. storočia slovo „literatúra” znamená umeleckú formu ľudskej komunikácie prostredníctvom jazykových prostriedkov.

KONFRONTÁCIE:

V stredovekej latinčine sa tiež používalo slovo „literatúra“, v maďarčine sa však postupne udomácnil aj výraz „deákság“, ktorý označoval skupinu ľudí ovládajúcich latinčinu ako kultúrny a administratívny jazyk. Dnes všeobecne používané slovo „irodalom“ sa udomácnil až koncom obdobia reforiem. Slovo „irodalom“ je v maďarčine novotvar. Prvýkrát ho použil Bertalan Szemere vo svojom denníku v roku 1839.

Literatúra a skutočnosť

Literatúra je súčasťou ľudských dejín. Ako historický jav nosí v sebe všetky znaky dejín: neustále sa mení, menia sa jej formy i obsah. V staroveku literatúra zahŕňala v sebe všetky formy písomného prejavu bez ohľadu na jeho účel a obsah. Do starovekej literatúry teda patria rôzne lyrické žánre, ako Strabónova Geografica (opis známych krajín, miest), alebo Cicerónove prejavy. V ranom stredoveku dochádza k istej diferenciacii. Postupne sa začínajú rozlišovať literárne formy:

1. faktického charakteru (res gestae),
2. fiktívneho charakteru (res fictae),

Faktickosť literatúry znamená, že táto forma literatúry sa zakladá na skutočných dejoch. Hrdinami sú skutočne existujúce osoby. (Stredoveké gestá líčia napr. veľké skutky a činy skutočných panovníkov atď.)

Fiktívnosť literatúry znamená, že tento druh literatúry sa zakladá na neskutočných dejoch. Hrdinami sú vymyslené, neexistujúce osoby. (Pikareskné romány stredoveku líčia vymyslené príbehy vymyslených hrdinov.)

Táto diferenciacia literatúry sa prehľbuje v novšej dobe, lebo je to úsilie oddeliť umeleckú (fiktívnu) literatúru od všetkých ostatných foriem písomníctva faktického charakteru.

KONFRONTÁCIE:

Pojem „*krásna literatúra*“ ako označenie literatúry fiktívneho charakteru s estetickým zámerom vznikol koncom 17. storočia vo Francúzsku. Charles Perrault (vyslovuj: šarl peró) navrhol akadémii založiť oddelenie pre krásnu literatúru (belles lettres).

Z francúzštiny prešlo slovo „beletria“ s významom „krásna literatúra“ aj do slovenčiny.

PREČÍTAJTE SI:

Pri štúdiu literatúry si treba uvedomiť, že narábame s pojmom „literatúra“, ktorý sa neustále mení, teda sa mení aj jeho obsah. Z toho vyplýva, že pri štúdiu raných období sa musíme sústreďovať na všetky formy písomníctva, zatiaľ čo pri štúdiu novšej éry sa treba koncentrovať na užší kruh písomníctva – na krásnu literatúru.

ÚLOHY:

1. Prečítaj z Panónskych legiend Život Metoda, a vypíš fakty súvisiace so životom slovanského apoštola! (Pozri v Antológii na stranách 39–49.)
2. Aké faktické a aké fiktívne prvky obsahuje Maurova legenda o Svradovi a Benediktovi? (Pozri v Antológii na stranách 53–56.)

2. Skúmanie literatúry – metódy bádania

Literatúru môžeme skúmať z rôznych hľadísk. Môžeme v nej hľadať fakty z ľudských dejín (z tzv. Panónskych legiend sa veľa dozvieme o misii Cyrila a Metoda), môžeme hľadať stopy o dávnych časoch (v diele Martina Rakovského: O rozvrstvení obyvateľstva... nájdeme veľa vzácnych informácií o spoločenskom zriadení a rozvrstvení obyvateľstva Uhorska). Z literárnych diel môžeme mať ozajstný estetický zážitok. Pri skúmaní literatúry môžeme teda uplatniť viacero hľadísk. Najčastejšie sa uplatňujú:

- A) *historické hľadisko,*
- B) *estetické hľadisko.*

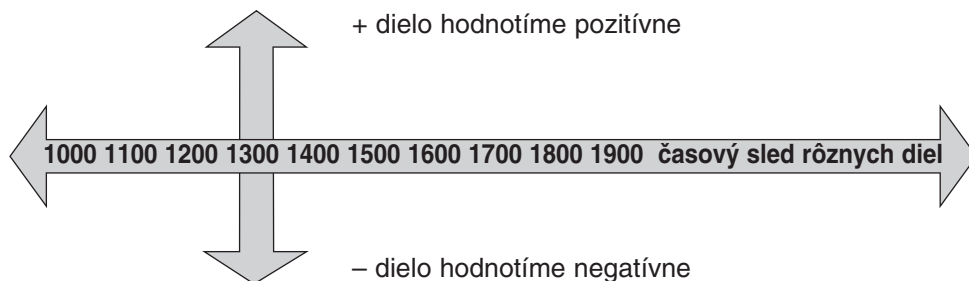
A) Historické hľadisko

Ak skúmame autora, literárne javy alebo diela z aspektu dejín alebo dejín kultúry, uplatňujeme takzvanú *historickú metódu* skúmania literatúry. Pri uplatnení historickej metódy je našim cieľom zachytiť zmeny v literatúre, vykresliť vývinovú líniu literatúry, literárnu dráhu jednotlivých autorov alebo vývin istého javu, štýlu, žánru atď. (Pozri súradnú sústavu, v ktorej sme znázornili časový sled na vodorovnej osi.) Pri uplatnení historického hľadiska hľadáme odpovede na také otázky, ako napr.: Kto je autorom istého diela? Kedy vznikol prvý slovenský román? Kde môžeme

zaradiť istú báseň v diele básnika? Tieto otázky sa vzťahujú na chronologické problémy (problémy časového sledu) a na otázky vzniku istého diela, smeru, formy atď. Pri uplatnení historickej metódy musíme mať vždy na zreteli *historické fakty, spoločensko-kultúrnu situáciu daného obdobia*, ale aj *životopisné údaje o autorovi*.

B) Estetická metóda

Estetika je odborná veda, ktorá sa zaoberá otázkami umenia, umeleckého zážitku. Skúma umelecké dielo a jeho vplyv na čitateľa ako aj hodnotu konkrétneho diela, smeru atď. Pri uplatnení estetickej metódy sa zameriavame na analýzu diela. K typickým otázkam estetiky patria: Prečo sa nám páči/nepáči táto báseň? Akú hodnotu môžeme pripisovať dielam istého spisovateľa? Odpovede na tieto otázky môžeme znázorniť na zvislej osi smerujúcej jednak k pozitívnemu, jednak k negatívnemu pólu.

ÚLOHY:

1. Umiestni v tejto sústave literárne dielo: Maurovu legendu o Svoradovi a Benediktovi, Sládkovičovho Detvana, Kukučínove Mladé letá a iné literárne diela, ktoré si v poslednom čase čítal(a)!
2. Kedy je tvoje hodnotenie objektívnejšie? Pri uplatnení literárnohistorickej metódy (keď si určil, kedy vzniklo dielo), alebo pri uplatnení estetickej metódy (keď si vychádzal z toho, čím ťa dielo zaujalo, ako sa ti dielo páčilo)?

3. Jazyk ako prostriedok literárnej komunikácie

Ako sa realizuje literárna komunikácia?

Komunikácia znamená prenos správy zo zdroja informácie k príjemcovi prostredníctvom akustických, vizuálnych, grafických a iných znakov. Odosielateľ (zdroj informácie), správa (text, obraz) a príjemca správy sú samostatnými prvkami komunikačného systému.

Ide tu o trojicu pojmov:

odosielateľ ⇔ správa ⇔ príjemca

Komunikačný systém literatúry je tiež založený na tejto komunikačnej schéme. V literárnej komunikácii je odosielateľom autor (básnik, spisovateľ), správou literárne dielo (lyrické, epické alebo dramatické) a príjemcom čitateľ.

Ide tu o trojicu pojmov:

autor ⇔ literárne dielo ⇔ čitateľ

Literárna komunikácia sprostredkuje informácie zvláštneho charakteru osobitou formou. Špecifickými znakmi literárnej komunikácie sú:

- a) Výskyt tých diel, ktoré vznikli v predchádzajúcich literárnych obdobiach. Tento jav nazývame *literárnou tradíciou*.
- b) Estetický zážitok.
- c) Neustála premena (hovoríme o zmenách štýlov, smerov, literárneho vkusu atď.).
- d) Časová a priestorová otvorenosť literárnej komunikácie.

Časová otvorenosť znamená, že máme k dispozícii literárne diela z minulosti (môže k nim zaujať aj dnešný čitateľ kladný alebo záporný postoj). Priestorová otvorenosť literárnej komunikácie znamená, že literárna komunikácia nie je jednosmerná. Funguje aj opačným smerom: čitateľ vyjadruje svoje názory na literárne diela aj samému autorovi (vytvorí si na konkrétne dielo svoj názor a oznámi ho formou lista, v rámci rozhovoru prípadne inou formou alebo prostredníctvom literárnej kritiky – prostredníctvom kritiky).

Štúdium literatúry a komponenty komunikačného systému

Štúdium literatúry môžeme sústrediť na hociktorý komponent (autor ⇨ dielo ⇨ čitateľ) literárnej komunikácie. Pozornosť môžeme venovať:

- autorovi* (básnikovi, dramatikovi, spisovateľovi) – v takomto prípade uplatňujeme najmä historickú metódu a skúmame umeleckú dráhu autora (kde a kedy sa narodil, v akom prostredí vyrastal, aké historické udalosti mali vplyv na jeho tvorbu atď.)
- dielu* – v takomto prípade ide o analýzu konkrétneho literárneho diela (čo obsahuje literárne dielo, aké estetické hodnoty reprezentuje atď.)
- čitateľovi* – v takomto prípade stojí v centre našej pozornosti čitateľský ohlas (prijatie alebo recepcia) na dané dielo.

Jazyk ako model skutočnosti

Žijeme vo svete, ktorý nás obklopuje svojimi javmi fyzického charakteru (gravitačná sila, prírodné javy), biologického charakteru (živočíchy, naše biologické funkcie), psychického charakteru (vnemy a city), náboženského charakteru (viera, nádej, láska) atď. Tieto prvky našej skutočnosti, nášho prostredia sa odzrkadľujú aj v jazyku a preto môžeme hovoriť o tom, že ľudský jazyk je modelom skutočnosti. Pomocou tohto modelu môžeme ľahšie, rýchlejšie a hlbšie pochopiť vonkajšiu a vnútornú skutočnosť so všetkými javmi. Jazyk nám slúži ako prostriedok na to, aby sme v určitých a konečných kategóriách zachytili neurčitost a nekonečnosť okolitého sveta. Jazyk ako nositeľ všetkých informácií triedi a usmerňuje naše myšlienky o sebe samých a o svete. Každý jazyk znamená osobitý komunikačný systém, ktorý si ľubovoľne vytvára svoju sústavu znakov a zachytáva javy sveta.

KONFRONTÁCIE:

Na uvedených príkladoch spozoruj odlišnosť v chápaní reality v slovenskom a maďarskom jazyku. V prvom príklade slovenčina vyjadruje dvoma pojmami (strom, drevo) to, na čo má maďarčina iba jeden výraz, v druhom príklade maďarčina vyjadruje dvoma pojmami skutočnosť, ktorá sa v slovenčine vyjadruje jedným výrazom!

strom	d r e v
fa	

sestra	
húg	nővér

Jazyk ako prostriedok komunikácie

Jazyk modeluje objektívny (vonkajší) a subjektívny (vnútorný) svet. My prostredníctvom neho sprostredkujeme iným naše skúsenosti a myšlienky. Jazyk sa tak stáva prostriedkom i modelom ľudskej komunikácie. Charakteristickým znakom ľudskeho jazyka je jeho neustála premena, vývin, lebo na zmeny vo svete reagujeme stálou zmenou v našom komunikačnom systéme – v jazyku. Zmeny okolia sú príčinou, že sa neustále musíme prispôsobovať k svetu.

KONFRONTÁCIE:

1. Neustálu zmenu v jazyku môžeme najľahšie zachytiť v zmenách slovnej zásoby. Následkom protitureckých bojov prešli do slovenskej literatúry také výrazy, ako *harcovať*, no dnes sa používa výraz *bojovať*. Ešte aj na začiatku nášho storočia sa „rechtor“-om nazýval správca školy, ktorý bol zároveň aj organistom. Zánikom tohto typu dedinského učiteľa zanikol i tento výraz. Vo význame učiteľ sa tento výraz používa iba v niektorých slovenských nárečiach a na slovenských dedinách v Maďarsku.
2. Dnes má slovenčina dve gramatické čísla: jednotné a množné. Z historickej jazykovedy je však známe, že existoval aj tzv. duál (dvojčíslo), ktorým sa označovali párne veci. Do dnešných čias sa duál zachoval pri skloňovaní párných častí tela: napr. oko – oči (namiesto oká), ucho – uši, (namiesto uchá).

PREČÍTAJTE SI:

Ferdinand de Saussure (vyslovuj: ferdinan dö sosúr) bol francúzskym jazykovedcom, ktorý založil novú disciplínu: všeobecnú jazykovedu. F. de Saussure bol prvým jazykovedcom, ktorý skúmal jazyk ako štruktúru a sústavu znakov. Tvrdil, že je zásadný rozdiel medzi rečou a jazykom. Reč je individuálnou a náhodilou podobou jazyka. Jazyk je inventárom lexikálnych prostriedkov a gramatických pravidiel, z ktorých výberom sa uskutočňuje rečový akt. Všeobecná jazykoveda skúma štruktúru jazyka.

Hovorový jazyk – umelecký jazyk

Hovorový jazyk je prostriedkom na výmenu informácie v každodennej komunikácii. Cieľom komunikácie je informovať o našich cieľoch, myšlienkach a citoch v bežnom živote. Na báze tejto komunikačnej formy

sa vytvorila druhotná komunikácia, ktorá má na jednej strane spoločné črty s každodennou komunikáciou na druhej strane odlišné črty od nej. Pre umeleckú formu komunikácie sú charakteristické nasledujúce vlastnosti:

- vyšší stupeň usporiadanosti,
- uprednostňovanie umeleckých komunikačných foriem,
- väčšia miera obraznosti a názornosti,
- estetický účinok.

ÚLOHY:

1. Porovnaj dva texty o jeseň! Ktorý z nich používa umelecké prostriedky a ktorý každodenný jazyk? Čo charakterizuje umelecký text a čo neumelecký?

- a) *Zas nuda, smútok na dvere už bije,
hmla oprchnuté lesy obkolesí,
studená jeseň siaha na klávesy
a vietor hučí trúchle melódie.*

*A človek v dumách hlavu nízko zvesí,
keď v triezvych farbách miznú ilúzie,
akási bolesť do duše sa vryje
a na dne srdca niečo zavzdychne si.*

*„Zas všetko preč – preč o šťastí sen smelý
a kosby deň tak málo plodov dáva,
že ver nestojí za nič život celý.”*

*Ach, zima je a šedivé už hlava,
skokom sa blíži žitia večer stmelý,
a nikto teplej ruky nepodáva.*

Ivan Gall: Jeseň

- b) *„Tlaková niž sa presúva pomaly z južnej Škandinávie na Pobaltie.
S ňou spojený frontálny systém dnes zasiahne aj územie Slovenska.
Za ním bude prúdiť od severozápadu do karpatskej oblasti chladný
vzduch.*

*Veľká oblačnosť až zamračené, na juhozápade spočiatku dážď
alebo dážď so snehom. Najvyššie denné teploty -2 až 2, na juhozá-
pade a v južnej časti stredného Slovenska 3 až 5 stupňov Celzia.”*

Predpoveď počasia z denníka SME

Umelecká forma komunikácie ako vyššia forma komunikácie

Umelecká forma komunikácie je komunikácia na vyššej úrovni. Umelecký štýl umožňuje prehĺbenie komunikácie (v priestore i v čase). Prostredníctvom umeleckého štýlu sa komunikuje tak, aby isté javy nadobudli všeobecnejšiu platnosť. (Pre lepšie porozumenie: román Emila Zolu *Peniaze* poskytuje podstatné informácie aj o tom, ako funguje burza. Z Maurovej legendy sa (pozri v Antológii na strane 53.) dozvieme o asketizme stredovekého človeka). Prostredníctvom umeleckého štýlu môžu s nami komunikovať už dávno nežijúci umelci. Pomocou umeleckého štýlu môžeme komunikovať s umelcami, ktorí už dávno zomreli i zanechať odkaz a informácie o našom živote budúcim pokoleniam.

Skutočnosť je modelovaná každodenným jazykom, každodenný jazyk je modelovaný umeleckým jazykom a práve preto môžeme tvrdiť, že umelecký jazyk je jazykom jazyka, modelom modelu.

UMELECKÝ JAZYK – ako model každodenného jazyka (a skutočnosti)

HOVOROVÝ JAZYK – ako model skutočnosti

SKUTOČNOSŤ

KONFRONTÁCIE:

Modely slúžia na to, aby sme mohli ľahšie pozorovať svet, kontrolovať priebeh istých procesov, usmerňovať isté javy.

ÚLOHY:

Aké modely sa používajú pri výskumoch a v prírodovedných disciplínach? (Stavebníctvo, aerodynamické výskumy, medicína atď.)

4. Literárna kanonizácia

Čitateľ má možnosť zaujať kladný alebo záporný postoj k literárnym dielam. (Pozri súradnú sústavu na strane....) Okrem nášho osobného (subjektívneho) hodnotového systému však existujú nespočetné hodnotenia ďalších čitateľov, ako aj hodnotenia kritiky a literárnej vedy. Konfrontáciou subjektívnych a vedeckých hodnotových systémov sa vytvára všeobecne uznávaný hodnotový systém. Tento proces nazývame **kanonizáciou literárnych diel**. Výsledkom procesu literárnej kanonizácie je tzv. **literárny kánon**. Literárny kánon slúži v prvom rade na to, aby sme pomocou rôznych kritérií určili, ktoré dielo, ktorý autor zaujal v národnostnej, národnej alebo svetovej literatúre významné miesto.

Literárny kánon je súčasťou kultúrnej histórie a ľudských dejín, a preto sa neustále mení. Každá doba si vytvorila svoj vlastný umelecký kánon, ktorý s jej zánikom postupne zaniká alebo v zmenenej podobe pretrváva ďalej. Príčiny neustálej premeny literárneho kánonu sú nasledovné:

- a) výskyt nových diel, ktoré spresňujú náš obraz o literatúre minulých dôb;
- b) dnešný literárny vkus mení náš vzťah k dielam z minulosti (napr. v slovenskej literatúre je všeobecne známe, že staršie diela napísané v latinčine, češtine, bernoláčtine atď. prekladajú alebo prepíšu do dnešnej spisovnej slovenčiny). Napr. Jozef Mistrík preložil z latinčiny Maurovu legendu, alebo Marián Heveši preložil a prepísal Epigramy Jozefa Ignáca Bajzu a tým sprístupnil tieto diela širšej verejnosti;
- c) zmena politického systému vyvoláva zmenu kultúrnej politiky, ktorá dáva prednosť dielam iného charakteru, iného ideologického obsahu, ako predošlý režim (napr. komunistická kultúrna politika 20. rokov v Sovietskom sväze, ako aj v stredoeurópskych krajinách dávala prednosť po druhej svetovej vojne avantgarde, ktorá popierala dôležitosť literárnej continuity, literárnej tradície).

KONFRONTÁCIE:

1. Slovo „kánon“ je latinského pôvodu (sloveso „cano, -ere“ znamená „spievať“, „hrať na hudobnom nástroji“), ktoré prešlo do cirkevného života ako „canon“, teda súhrn, zbierka textov a piesní, ktoré sa dajú predčítať alebo spievať v kostole v rámci liturgie.
2. Našu dobu tiež charakterizuje zmena literárnych kánonov. Jej príčinami sú:

- zmeny v politickom zriadení po roku 1989/90;
- zmeny literárneho vkusu a štýlu našej doby.

Po zmenách v politickom zriadení stredoeurópskych štátov po roku 1989/90 majú opäť svoje miesto v slovenskej literatúre diela tých autorov, ktorí počas dlhých desaťročí komunizmu boli z jej kontextu vyradené. Na jednej strane sú to autori, ktorých nútili žiť a tvoriť v zahraničí, v exile (napr. časť tvorby Jozefa Cígera-Hronského alebo katolícky orientovaného básnika Rudolfa Dilonga), na druhej strane autori, ktorí síce žili na Slovensku, ale nemohli publikovať. Títo autori boli viackrát väznení za svoj kritický postoj k vtedajšiemu režimu a mohli uverejniť svoje diela iba vlastným nákladom. Išlo o tzv. „samizdatovú literatúru“ (skratka z ruského výrazu „*samoje izdatelstvo*“).

V súčasnosti sa často hovorí o tom, že literárny vkus a štýl sa rýchle menia. Je pochopiteľné, že v dôsledku toho sa mení aj vzťah dnešného čitateľa k staršiemu literárnemu kánonu. Zmeny literárneho vkusu ohrozujú v prvom rade literárne diela programového charakteru (z literárneho kánonu sa vyradia diela, ktoré boli napísané s nejakým programovým zámerom – národným, národnostným, politickým, propagačným atď...).

PREČÍTAJTE SI:

1. Paralelne s kanonizáciou biblických kníh a spisov vznikli evanjeliá a spisy, ktoré sa nedostali do Starej a Novej zmluvy. Tie evanjeliá, spisy, ktoré sa nedostali do Biblie, nazývame apokryfmi.
2. V roku 1958 sa našlo osem slovenských renesančných ľúbostných básní v Kódexe Jána Jóna Fanchaliho, ktorý je uložený v Štátnej knižnici vo Viedni. Ich zaradenie do slovenskej literatúry 16. storočia zmenil celkovú štruktúru, respektíve celý kánon slovenskej renesančnej literatúry (Pozri niektoré z nich v Antológii na strane 77.).

ÚLOHY:

1. V súčasnosti sa vytvára literárny kánon 21. storočia. Čo si myslíš, ktoré diela budú chýbať z kánonu, aké nové diela, žánre a autori si nájdu svoje miesto v ňom?
2. Na základe svojich poznatkov z literárnej histórie zostav aj ty svoj literárny kánon!

5. Umelecké prostriedky literatúry

Ozvláštnenie

Najväčším problémom umenia a literatúry je určiť, čo je to umenie, čo je to literatúra, v čom spočívajú jej špecifické znaky. Jeden z literárnoteoretických smerov nášho storočia, ruský formalizmus venoval tejto problematike veľkú pozornosť. Hovoril, že špecifickosť literatúry sa zakladá na „ozvláštnení“ (po rusky: ostraneniye). Ruský literárny vedec Viktor Šklovskij hovoril o tom, že umenie je istý spôsob vzdialenia sa od každodennej skutočnosti. Týmto odstupom však získame nový pohľad na skutočnosť. Tento odstup nám lepšie odhalí podstatu ľudského života a skutočnosti.

KONFRONTÁCIE:

Metódu „ozvláštnenia“ môžeme objasniť na príklade z dejín výtvarného umenia: poentilizmus je maliarska škola, ktorá pracuje zvláštnou technikou: na maľbách poentilistov vidíme malé farebné body, ktoré vytvárajú formy iba v tom prípade, keď sa na ne pozrieme zďaleka.

PREČÍTAJTE SI:

Ruský formalista, Viktor Šklovskij objasnil pojem „ozvláštnenia“ na príklade z tanečného umenia. Hovoril, že tanec ako umelá forma, ako štylizácia každodenného pohybu nám slúži na to, aby nám odhalil krásu ľudského pohybu skrývajúcu sa aj v každodennom pohybe. Ozvláštnenie každodenného pohybu (tanec) nás upozorňuje na akosť ľudského pohybu. Na základe toho môžeme tvrdiť, že literatúra je „ozvláštnená“ forma každodenného jazyka, v ktorej sa nám odhaľuje krása každodenného jazyka a sveta.

ÚLOHY:

Prečítaj novelu *E. A. Poe: Ukradnutý list*. Uvažuj nad tým, čo je zmyslom novely!

Literárne prostriedky

Na „ozvláštnenie“ každodenného života používa literatúra rôzne prostriedky. Týmito prostriedkami odhaľuje nové možnosti ľudského jazyka a myslenia. Patria k nim:

- A) obraznosť (obraznosť sa vyjadruje rozličnými druhmi metonymie, hyperboly, prirovnania, metafory, zosobňovania);
- B) opakovanie (na princípu opakovania sa zakladajú rozličné druhy rýmu, rytmu).

Obraznosť a opakovanie charakterizuje literárne dielo na všetkých stupňoch texta:

1. Na *akustickom* stupni.

- a) Prostriedkom obraznosti môže byť aj akustická akosť hlások (zadnými samohláskami ako *a, o, u* sa vyjadrujú väčšinou city, myšlienky negatívnejšieho charakteru, kým prednými samohláskami, ako *i, e, ie* atď. kladný postoj k zobrazenej téme).
- b) Opakovanie rôznych hlások v literárnom diele môže určiť základný rytmus diela.

2. Na *syntaktickom* stupni.

- a) Je to stupeň básnických obrazov: metonymie, metafory atď. (Pozri nižšie!)
- b) Opakovaním syntaktických celkov (slov a slovných spojení) sa vytvárajú i básnické a rečnícke formulky.

3. Na stupni *kompozície*.

- a) Rozličné obrazy, symboly tvoria sústavu vizuálnej kompozície diela.
- b) Názornosť a prehľadnosť kompozície sa zvyšuje prostredníctvom opakovania väčších celkov rozprávania.

ÚLOHY:

1. Zisti zhodu medzi obsahom nasledujúcich veršov a medzi ich akustickou kvalitou! (Spočítaj, koľko zadných a koľko predných samohlások sa nachádza v jednotlivých úryvkoch! Vyjadri ich pomer v percentách!)

a) *Chladná voda padá z rodných žlebov
Sipí súmrak tmavou diaľavou.
Zametal si vietor nízke nebo
zametá si metlou krvavou.*

Milan Rúfus: Balada jesenná

b) *Sme synmi jednej matere,
požehnaná zem, matka Eva,
jej dych sa v dušiach rozochvieva
v živote, kráse, nádhere.*

Emil Boleslav Lukáč: Zem

2. Pozoruj, či spoluhlásky a opakujúce sa spoluhláskové skupiny vyjadrujú príjemnú alebo nepríjemnú náladu v týchto veršoch!

a) *Stojí stojí mohyla,
Na mohyle zlá chvíľa,
na mohyle trnie, chrastie,
a v tom trní, chrastí rastie
rastie, kvety rozvíja
jedna žltá ľalia.*

Ján Botto: Žltá ľalia

b) *Hoj tá luna jasnoľica
jak sa trasie tam na mori:
široký stĺp na hladine
roztopeným striebrom horí.*

*Svetozár Hurban Vajanský:
Žart luny*

3. Zisti, aké slová, slovné spojenia, vety sa opakujú v žatevnej piesni Kde sme žali... (Pozri v Antológii na strane 34.)!

Obraznosť

Obraznosť je základným charakteristickým znakom umenia. Obraznosť je spôsob umeleckého zobrazovania, v ktorom sa pomocou vizuálnych, akustických efektov vyjadruje skutočnosť. Jej prostriedkami sú tzv. básnické obrazy.